

VISSZATÉRÉS A SZEMÉLYES PÁRBESZÉDHEZ: A MODERN SZÓKRATÉSZI DIALÓGUS SZÜLETÉSE A DOGMATIKUS FILOZÓFIAOKTATÁS KRITIKÁJÁBÓL

MÁRIÁS LEONÁRD

Az akadémiai filozófiai gyakorlat és az egyetemi filozófiaoktatás a vitára épülő filozofálás modelljét részesíti előnyben. Ez jelentős részben abból következik, hogy a filozófia kortárs gyakorlata a filozófiát értekező prózában kifejtett, elsősorban írott formában kibontakozó tudományként határozza meg.¹ Ez az alapvetés szorosan kapcsolódik a filozófiai hagyományhoz, amely számos egyedülálló írásművet állít elénk példaként azt illetően, hogy milyen formában művelhető a filozófia.

Ennek alapján ma magától értetődőnek tűnik, hogy a filozofálás magányos erőfeszítés, amely egy álláspont önálló kialakítását követően arra törekszik, hogy megállapításait az akadémiai párbeszéd intézményes fórumain (folyóiratokban, konferenciákon) érvelve elfogadtassa a szakmai közösséggel. Az akadémiai filozófia tehát olyan, elsősorban monologikus gyakorlatként írható le, melynek keretei között a kommunikáció alapformája filozófiai képzettséggel rendelkező szakértők szakmai álláspontjainak megvitatása. Ebben a gyakorlatban a vita kiemelt szerepére utal az is, hogy az antagonizmus, az egyet nem egyetértés szándéka, a másik álláspont gyenge pontjainak keresése vagy esetenként a megsemmisítésére irányuló kísérlet a szakmai temperamentum alapkövetelményének tűnik.²

¹ Erről lásd például Karel L. Van Der Leeuw: *Philosophical Dialogue and the Search for Truth*. In: *Thinking: The Journal of Philosophy for Children* 17. 3. sz., 2004. október 1., 17.; Esa Saarinen és Sebastian Slotte: *Philosophical Lecturing as a Philosophical Practice*. In: *Philosophy*, 1. sz., 2003. 7.; Arthur C. Danto: *Philosophy as/and/of Literature*. *Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association*. 58. sz. 1. 1984. 7.

² Erre mutat rá például *An Introduction to Metaphilosophy*. Eds. Søren Overgaard, Paul Gilbert, Stephen Burwood. New York, Cambridge University Press, 2013. 51-52.; Zach Weber: *Issue Introduction*. In: *Essays in Philosophy* 12. sz. 2. 2011. 199.; Michele Lamont: *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgment*. Cambridge, MA, Harvard University Press, 2009. 69.

Ezzel szemben az akadémiai filozófia gyakorlatának kritikájából kiinduló alternatív filozófiai gyakorlat³ a dialógust állítja a filozófiai tevékenység közép-pontjába. Egy 2007-es UNESCO-tanulmány⁴, amely a filozófiaoktatás globális helyzetét mérte fel, az akadémiai kereteken kívüli filozófiai tevékenységek legfontosabb közös jegyét abban látja, hogy a dialógus gyakorlására épülnek és ezáltal eltérnek a filozófia monologikus koncepciójától, például a magányos gondolkodó és a közönségének előadó professzor szerepétől. Hangsúlyozzák az önálló gondolkodás gyakorlásának fontosságát, ugyanakkor kihívást támasztanak a filozófus, mint mester hagyományos fogalmával szemben és a problémák vizsgálatát közös feladatnak tekintik. Ennek során elutasítják a tekintélyalapú érvelést, különösen a kanonikus szerzőkre hivatkozó érveket, amit a tanulmány szerint az akadémiai filozófia gyakran a filozófiai nézőpont elengedhetetlen referenciapontjának tekint.

Az első határozott kísérlet a filozófiai tevékenység alternatív koncepciójának megvalósítására, az 1980-as években Németországból kiinduló, ma már számos országban jelen levő filozófiai gyakorlat mozgalom, arra a radikális váltásra épül, hogy képviselői elhagyják az akadémiai gyakorlat szöveggözpontúságát a végcéljának tekintett írott, tudományos produktumra törekvés-sel együtt. Ehelyett a filozófiai tevékenység alapjává a laikusok számára is hozzáférhető, szóbeli filozófiai párbeszédet teszik, melynek során a filozófiai gondolkodás személyes részvételen alapuló, közös gyakorlására törekszenek. Tehát a filozófia alternatív művelése az értekező írásra támaszkodó, tudományos célú vitát preferáló akadémiai gyakorlattól a szakmai közegen és kereteken kívül megvalósuló szóbeli dialógushoz való visszatérésként írható le. Ennélfogva egy Platónhoz fűzött újabb lábjegyzetként értelmezhető, amely újraértékeli a szókratészi szellemiség szerepét és jelentőségét a filozófiai tevékenységben.

Ezt jelzi, hogy a filozófiai gyakorlat mozgalom kezdettől fogva ikonikus példaként tekint Szókratészre. Már a nyolcvanas években adoptálja a modern szókratészi dialógus módszerét – jóllehet ez a módszer a mozgalmon kívül és

³ Alternatív filozófiai gyakorlatnak azokat az 1980-as évek óta megjelent kísérleteket nevezem, amelyek arra törekszenek, hogy az akadémiai filozófia gyakorlatától eltérő módon és az akadémiai közegen kívül, laikusok számára is hozzáférhetően műveljék a filozófiát. Megközelítem szerint ezeknek a kísérleteknek mindaddig két nagyobb halmaza alakult ki: az Európából kiinduló vagy azokra támaszkodó kezdeményezések a filozófiai gyakorlat mozgalom (Philosophical Practice Movement), az Egyesült Államokból kiinduló kezdeményezések a közfilozófia (Public Philosophy) elnevezés alá csoportosíthatók.

⁴ Oscar Brenifier: *Other ways to discover philosophy - Philosophy in the polis*. In: *Philosophy, a school of freedom: teaching philosophy and learning to philosophize; status and prospects*. Paris, UNESCO Publishing, 2007. 174.

azt jóval megelőzően, a 20. század elején jött létre –, és ez azóta is fontos eszköz a mozgalom képviselőinek gyakorlatában.⁵ A módszer széles körben és számos változatban elterjedt, a gazdasági és a civil szférában, az oktatásban (például gyermekfilozófiai kezdeményezésekben) és felnőtt dialóguscsoportokban is alkalmazott eljárássá vált, például Hollandiában, az Egyesült Királyságban, az Amerikai Egyesült Államokban és számos más országban.⁶ A módszer adoptálását valószínűleg nagyban támogatta, hogy nem igényelt előképzettséget, így alkalmasnak látszott arra, hogy segítségével laikusok is csoportos filozófiai vizsgálódást végezhesenek.

Egy dialóguscsoport bármilyen témában vizsgálódhat, amennyiben képes megfogalmazni egy olyan filozófiai, általános kérdést, amelyre nem lehet empirikus úton választ találni. A módszer fontos követelménye, hogy a résztvevők önállóan, a gondolataikról számot adva bocsátkozzanak párbeszédbe. A szókratészi dialógus az igazság együttműködő keresése, ennél fogva a párbeszédet nem a vita jellemzi, amelyből egyes résztvevők nyertesként, mások vesztesként kerülhetnek ki, ugyanis csak a csoport lehet sikeres vagy vall kudarcot aszerint, hogy eredményes vizsgálódást képes folytatni vagy sem.⁷

A modern szókratészi dialógus kiemelt szerepe alapján az alternatív filozófiai gyakorlat egyik fő elemeként azonosítható, amely azt a lehetőséget rejti, hogy közelebbről megvizsgálva jobban megérthetjük az akadémiai filozófia gyakorlatától eltérő radikális váltás hátterét, és választ találhatunk a következő két, összefüggő kérdésre: milyen megfontolások alapján tűnhet szükségesnek a szókratészi módszer újjáélesztése a filozófiai tevékenységben és szükséges-e kiegészíteni az akadémiai filozófia írásközpontú, szakértői vitakultúráját egy szóbeli párbeszédre alapuló, dialogikus gyakorlattal?

Ebben a tanulmányban visszatérek a modern szókratészi dialógus 1922-ben született programadó szövegéhez és bemutatom, hogyan jött létre a

⁵ Ran Lahav: *Philosophical Practice – Quo Vadis?* International Conference on Philosophical Practice, Belgrád, 2014. augusztus 15., <https://philopractice.org/web/history-ran-lahav>.

⁶ A modern szókratészi dialógus alkalmazási területeiről, témáiról és változatairól lásd például Lou Marinoff: *Philosophical Practice*. Academic Press, 2001. 125-136.; *Enquiring Minds - Socratic Dialogue in Education*. Szerk. Rene Saran és Barbara Neisser London, Trentham Books, 2004.; *The Challenge of Dialogue: Socratic Dialogue and Other Forms of Dialogue in Different Political Systems and Cultures*. Szerk. Jens Peter Brune, Horst Gronke, és Dieter Krohn. LIT Verlag Münster, 2010.; *Free Space: Field Guide to Conversations*. Szerk. Jos Kessels, Erik Boers és Pieter Mostert. Amsterdam, Boom, 2009.; *The Socratic Handbook - Dialogue Methods for Philosophical Practice*. Szerk. Michael Noah Weiss. LIT Verlag Münster, 2015.

⁷ Lou Marinoff: *Philosophical Practice*. Academic Press, 2001. 132.

módszer a dogmatikus filozófiaoktatás kritikájából, valamint a szókratészi-platóni filozófia egyes elemeinek és Kant kritikai módszerének összekapcsolásából. Ezt követően bemutatom a modern szókratészi dialógus alaptechnikájának tekinthető regresszív eljárást, valamint a módszer szókratészi elemeit, majd rátérek arra, hogy az eredeti koncepció milyen gyakorlati követelményeket tekintett kiemelten fontosnak a szókratészi dialógus gyakorlása során. Végül röviden összegzem, hogy a modern szókratészi dialógus koncepciója alapján milyen válaszok adhatók a fent megfogalmazott kérdésekre.

A DOGMATIKUS FILOZÓFIAOKTATÁS KRITIKÁJA

A modern szókratészi dialógus⁸ alapelveit Leonard Nelson német neokantiánus filozófus, matematikus dolgozta ki az 1920-as évek elején, majd tanítványai továbbfejlesztették a 20. század második felében, elsősorban Gustav Heckmann, a Hannoveri Egyetem filozófia és pedagógia professzora. Nelson programadó szövegének *A szókratészi módszer* című előadása tekinthető, amelyet a Göttingeni Pedagógiai Társaság hallgatósága előtt tartott 1922-ben.⁹ Előadásában a szókratészi módszer általa kiemelt sajátosságaira támaszkodva, azokat részben újraértelmezve, felvázolja egy csoportos filozófiai dialógus fő elveit és gyakorlati követelményeit, amely a szókratészi szellemiséget követő,énytelenen gyakorolható módszerként alkalmazható.

Nelson egész előadását a filozófia taníthatóságának problémájára építi. Végző soron arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen módon sajátítható el és művelhető a filozófia, és amellett érvel, hogy erre a szókratészi módszer a legalkalmasabb eszköz. A filozófia legsürgetőbb feladatát ezért a szókratészi módszer újjáélesztésében és előmozdításában látja, különösen a filozófiaoktatás területén.¹⁰ A legfőbb probléma ugyanis szerinte az, hogy – Platón és Kant kivételével – a filozófia elhanyagolta a szókratészi módszert, így az csak névle-

⁸ Tanulmányomban Nelson módszerének jelölésére a modern szókratészi dialógus kifejezést használom, ami az angol nyelvű szakirodalomban gyakran használt megnevezés. Emellett használatos a szókratészi dialógus, a Nelson-Heckmann hagyományt követő szókratészi dialógus, valamint a neo-szókratikus dialógus megjelölés is. Nelson megkülönböztetés nélkül szókratészi módszerként hivatkozik Szókratész módszerére és az általa kialakított megközelítésre.

⁹ Leonard Nelson: *The Socratic Method*. In. *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 1-43.

¹⁰ I.m. 18.

gesen maradt fenn, ellentétben a sokkal népszerűbb, virágzó dogmatikus módszerrel, amely számos önkényes rendszert eredményezett.¹¹ Nelson előadásából elsőre nehezen érthető, hogy miért a filozófiaoktatás problémája felől közelíti meg ezt a jóval tágabb, filozófiatörténeti léptékű módszertani problémát.

Gondolatmenete arra enged következtetni, hogy a filozófiai dogmatizmus problémájának kulcsa a filozófia elsajátításával kapcsolatos vélekedésünkben rejlik. Mindaz, amit a filozófiáról és egyáltalán filozófiának gondolunk, és ezzel összefüggésben az, amit filozófia címén végzünk, abban gyökerezik, hogy mit gondolunk a filozófia tanulhatóságáról és taníthatóságáról. A filozófia taníthatóságával kapcsolatos vélekedésünk ugyanis utal arra, hogy mit tekintünk a filozófia tárgyának és milyen módon tartjuk elsajátíthatónak azt. Végső soron pedig arra mutat rá, hogy mit gondolunk arról, mi a filozófus dolga és ennek milyen filozófiai gyakorlat felel meg.

Nelson előfeltevése szerint a filozófia nem tanítható olyan módon, ahogyan az oktatás más tárgyai. Ezzel kapcsolatban Platón *Hetedik levélben* megfogalmazott gondolatára utal, mely szerint

„(...) a végső belátást nem lehet szavakkal kifejezni, miként az oktatás szokásos tárgyait: az érte szakadatlanul végzett közös munka és az igazi életközösség eredményeként egyszerre csak felvillan a lélekben – akárcsak egy kipattanó szikra által keltett világosság – s azután már önmagától fejlődik tovább.”¹²

Platón a *Hetedik levélben* nem tartja lehetségesnek, hogy a végső bölcseséget, vagy más szavakkal, a dolgokat a maguk mivoltában szavakba lehetne foglalni és ily módon mindenki számára láthatóvá tenni. Ezzel összhangban Nelson amellet érvel, hogy a filozófia, amennyiben komolyan vesszük ezt a fogalmat, oktatási tárgyként egyáltalán nem tanítható. A kritikai filozófia nyelvén fogalmazva a filozófiát egyetemes racionális elvek vagy igazságok összességéként határozza meg, amelyek jellemzően homályba burkolóznak és csak a *reflexió által* válhatnak világossá.¹³ Ezek a filozófiai igazságok nem kommunikálhatók, például olyan módon, ahogyan történelmi tényeket közlünk. Az így átadható ismeretek ugyanis nem lehetnek belátásunk tárgyai, legfeljebb tudomásul vehetjük, elfogadhatjuk őket. Nelson szerint legfeljebb filozófiatörténeti ismeret lehet, amit egy oktató ilyen módon ad át, vagyis „nem maga a filozófiai

¹¹ Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 2.

¹² Platón: *Hetedik levél*. In. *Platón összes művei III*. Ford. Faragó László. Budapest, Európa, 1984. 341c-d

¹³ Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 10-11.

igazság, hanem csupán az a tény, hogy ő vagy valaki más filozófiai igazságnak tekinti ezt, vagy azt. Azt állítva, hogy filozófiát tanít, becsapja magát és tanítványait egyaránt.”¹⁴

A filozófia tehát nem lehet csupán mások által igaznak gondolt vélekedések elsajátítása, mert a filozófiai igazság nem tudás, hanem belátás tárgya. Ezt az álláspontot Nelson *A filozofálás művészete* című tanulmányában a szókratészi módszerről szóló előadásánál is világosabban fogalmazza meg:

“A filozófiai igazság meglehetősen sajátos igazság. Nem tudás, hanem belátás dolga. Nem tanulással sajátítjuk el, hanem a saját gondolkodásunk által. Ennélfogva, ami tanítható, az nem a filozófia, hanem inkább a filozofálás művészete. Kétségtelen, hogy tudást szerezhethünk valakinek a filozófiai meggyőződéseiről. Ezáltal azonban nem válunk filozófusokká – csak azt tanuljuk meg, hogy a másik mit tekint filozófiának (...) Emiatt a filozófia nem tanulható meg a filozófiatörténetből. A legpontosabb és legátfogóbb filozófiatörténeti tudás egy lépéssel sem visz közelebb a legegyszerűbb filozófiai ismerethez sem, és nincs értelmetlenebb, mint az a törekvés, hogy a filozófiatörténet tanulmányozásával váljunk filozófussá.”¹⁵

Ez a megfogalmazás világosan utal arra, hogy Nelson dogmatikus filozófia-felfogást és -oktatást támadó éles kritikája Platón mellett Kantra tekint vissza, aki *A tiszta ész kritikájában* ugyanerre az álláspontra helyezkedik, ugyanilyen határozottan állítja szembe a történeti ismeretekhez hasonlóan megtanult filozófiát a filozofálással,¹⁶ és ugyancsak arra a következtetésre jut, hogy “maga a filozófia soha nem tanulható (hacsak történeti értelemben nem), legföljebb a *filozofálás*”.¹⁷

Ebből a kontextusból válik világossá Nelson központi tézise, mely szerint a szókratészi módszer az egyetlen olyan eszköz, amellyel megfelelő módon adható át és művelhető a filozófia. A szókratészi módszer ugyanis nem a filozó-

¹⁴ Id. mű: 11. (saját fordítás)

¹⁵ Id. mű: 93-94. (saját fordítás)

¹⁶ „(...) ha valaki *megtanult* egy filozófiai rendszert (...) jóllehet teljesen, de még csupán *történeti* értelemben ismeri: csak annyit tud és csak annyiról alkot ítéletet, amennyi adva volt neki (...) Idegen észét követve művelte ki önmagát; ám az utánzóképeség nem azonos az alkotóképességgel, s az ilyen ember tudása nem az észből származik (...) Jól felfogta és megőrizte, azaz megtanulta a rendszert, mintha gipszlenyomata volna egy eleven embernek.” In: Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János és Papp Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2018. B865

¹⁷ Uo.

fia, hanem a filozofálás tanításának módszere. Nem a filozófiáról vagy filozófu-sokról szóló tanítás, hanem annak a művészete, hogy a tanulókat, vagyis a szókratészi dialógus résztvevőit tegyük filozófusokká.¹⁸ A filozófia dogmatikus képe és a szókratészi filozofálás közötti különbség tehát abban áll, hogy minek tekintjük a filozófiát: megtanulható és átadható igazságok összességének vagy a belátás olyan gyakorlásának, amely arra a feltételezésre épül, hogy filozófiai igazságok vagy elvek elérése kizárólag a saját gondolkodásunkon keresztül lehetséges.

Nelson számára ez a szókratészi módszer legfontosabb mozzanata: a filozófiai belátás személyes megtapasztalása és a gondolkodás növekvő önállósága, ami végső soron nem más, mint az önálló gondolkodás gyakorlása. Mint fogalmaz: “Ha létezik egyáltalán olyasmi, amit a filozófia oktatásának tekinthetünk, az egyedül az önálló gondolkodás tanítása lehet; pontosabban annak tanítása, hogyan gyakoroljuk önállóan az absztrakció művészetét.”¹⁹

AZ ABSZTRAKCIÓ REGRESSZÍV MÓDSZERE

Az önálló gondolkodás gyakorlásának kiemelt szerepe felől válik érthetővé az absztrakció regresszív módszere, amit Nelson a szókratészi dialógus fő eljárásaként vázol. A filozofálás, vagyis az absztrakció művészetének tanítása arról szól, hogy az oktató megmutatja tanítványainak, hogyan fogjanak hozzá önállóan a fáradságos regresszióhoz, ami egyedül képes elvezetni őket az alapvető elvek belátásához. Megfogalmazása ezen a ponton is emlékeztet a *Hetedik levél*ben leírt folyamatra, melyben a filozófia jelöltje „addig nem enged, amíg mindennek a végére nem jár, vagy legalább amíg el nem éri, hogy útmutató nélkül is tudja vezetni magát”.²⁰ Emellett ismételtelen a kanti megközelítésre tett utalásként is olvasható, *A tiszta ész kritikája* ugyanis megállapítja, hogy a történeti módon megtanult filozófiai ismeretekkel ellentétben „az ész ismeretei (...) csak akkor nevezhetők szubjektív értelemben is az ész ismereteinek, ha az ész általános forrásaiból merítjük őket, ahonnan a megtanultak kritikája, sőt elvetése is származhat, ha tehát elvekből fakadnak”.²¹

Az említett párhuzamokból látható, hogy Nelson olyan módon értelmezi a szókratészi módszert, hogy abban a platóni-szókratészi és a kanti módszer fő

¹⁸ Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 1.

¹⁹ Id. mű: 11. (saját fordítás)

²⁰ Platón: *Hetedik levél*. In. *Platón összes művei III*. Ford. Faragó László. Budapest, Európa, 1984. 340c-d

²¹ Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Kis János és Papp Zoltán. Budapest, Atlantisz, 2018. B865

elveit egyesíti. A két megközelítés számára szorosan összetartozik, mivel Kant kritikai módszerében látja a platóni-szókratészi filozofálás egyedülálló újra-kezdését. Ennek megfelelően az általa felvázolt modern szókratészi dialógus fő elvét arra az értelmezésre építi, mely szerint Szókratész módszerének kulcsa a regresszív vizsgálódás, amely a konkrétumok felől regresszív módon az egyetemes elvek belátása felé halad.²² Ezt az eljárást az absztrakció regresszív módszerének nevezi, amely arra szolgál, hogy a tapasztalatból visszafelé következtetve filozófiai elveket tárjunk fel a gondolkodás során.²³

Az absztrakció regresszív módszere szerint a vizsgálódásnak Szókratész platóni dialógusokban látható eljárásához hasonlóan a személyes tapasztalatból kell kiindulnia. A szókratészi módszer lényeges eleme, hogy a hétköznapi élettapasztalatot tekinti a filozófiai vizsgálódás alapjának. Nelson értelmezése szerint Szókratész vette a fáradságot, hogy mesteremberekkel beszélgesen és tevékenységüket dialógusai központi motívumává tette. Emellett gyakran ellenállt a tanítványok kísérleteinek, amikor hirtelen ugrással absztrakt problémák felé terelték volna a beszélgetést és ehelyett inkább a mesteremberek életéből vett példák közelében tartotta a vizsgálódást. Nelson szerint Szókratész ezzel a helyes filozófiai eljárást követte, melynek lényege, hogy a hétköznapi élet megfigyelt tényeiből kell levezetni az általános premisszákat, és olyan ítéletekből kell kiindulnunk, amelyekben biztosak vagyunk, hogy azok felé haladjunk, amelyekben kevésbé vagyunk biztosak.²⁴

Nelson az egyedi tapasztalatra vonatkozó ítéleteket világosnak tekinti, és ezeknek az ítéleteknek a megértéséhez értelmünk konkrét használatát elegendőnek tartja. Ezt a lépést a regresszív absztrakció eljárásában az empirikus ítéletek kritikai vizsgálatának kell követnie, mellyel feltárhatóak azok az ismeretek, amelyeket ítéleteink a tapasztalat által nyújtott konkrétumokon túl tartalmaznak. Ezeket az ismereteket nem elkülönülten fogjuk fel, hanem általuk már mindig feltételezünk és alkalmazunk valamilyen általános elvet, amit a vizsgálódás során keresünk.

Az absztrakció regresszív módszere tehát arra a feltevésre épül, hogy ha tapasztalati ítéleteink lehetőségfeltételeit vizsgáljuk, olyan általánosabb állításokat találunk, amelyek alapját képezik konkrét ítéleteinknek. Ítéleteinket vizsgálva tehát az előfeltévéseinkhez jutunk vissza, a következményektől regresszív módon az eredetileg homályos okok felé haladunk. Nelson szerint ezáltal a reflexiót arra használjuk, hogy világos fogalmakká alakítsuk azt, ami az

²² Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 16.

²³ Az absztrakció regresszív módszerének leírását lásd id. mű: 9-10.

²⁴ Uo.

értelmünkben nyugszik és homályosan hallat magáról minden egyedi, empirikus ítéletben. Ebben az értelemben ez a tapasztalatból visszafelé haladó vizsgálódás nem juttat minket új ismerethez, eredménye inkább abban ragadható meg, hogy a reflexió által világossá teszi a hétköznapi tapasztalatunkat keregető fogalmi hátteret. Nelson utal arra, hogy az eljárás alapja a visszaemlékezés tana, azonban megszabadítva a platóni miszticizmussal való összefonódásától.²⁵

Felmerül a kérdés, és Nelson maga is számít vet vele, hogy joggal tekinthető-e szókratészi módszernek az absztrakció regresszív eljárása. A kérdésre igenlő válasz adható, amennyiben figyelembe vesszük, hogy a regresszív technika tartalmazza a Szókratész által gyakorolt eljárás egyes mozzanatait, mint ahogyan arra az eddigi értelmezés rámutatott. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy a regresszív eljárás Nelson koncepciójában több további szókratészi elemmel is kiegészül.

Az egyik legfontosabb ilyen elem a dialógus kiemelt szerepe a szókratészi módszerben. Szókratész tevékenységének visszatérő motívuma az önálló gondolkodással végzett közös vizsgálódás jelentőségének hangsúlyozása. Tanítványait és beszélgetőpartnereit rávette, hogy ők maguk gondolkojanak el a felmerült kérdésekről, ugyanakkor gondolataik megosztását, a dialógust tette az önmegejtéssel szembeni biztosítékká.²⁶

Ezzel kapcsolatban érdemes rámutatni, hogy Nelson számára a szókratészi módszerben nem csak az a fontos, hogy egy filozófiai párbeszéd során a résztvevők számít adva gondolataikról, elkerülhetik vagy korrigálhatják tévedéseiket. A szókratészi módszer gyakorlása az önbecsapással szembeni biztosíték szerepét is betölti, hiszen nem siklik el afölött, hogy a dialógus résztvevője valóban érti-e és hogyan érti, amit mond, így végső soron a gondolkodás látszólagos és autentikus gyakorlása közötti választásról szól. Erre utal, hogy Nelson előadásában hosszan kitér Platón *Phaidrosz*-ban és a *Hetedik levél*-ben kifejtett íráskritikájára,²⁷ jelezve, hogy a valódi belátás önálló erőfeszítéssel végzett eleven párbeszéddel érhető el. Ezzel szemben a filozófia írott szövegen vagy monologikus előadáson keresztül történő átadása a belátás akadályává válik, amely a tanítványnak csak a bölcsesség látszatát, nem pedig valódi bölcsességet ad.²⁸

²⁵ I.m. 17.

²⁶ Uo.

²⁷ Erről lásd Platón: *Phaidrosz*. Ford. Kövendi Dénes és Simon Attila. Budapest, Atlantisz, 2005. 275a-275b és Platón: *Hetedik levél*. In. *Platón összes művei III*. Ford. Faragó László. Budapest, Európa, 1984. 341e-342a, 344c-344d

²⁸ Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 14.

Ehhez kapcsolódik a szókratészi módszer további, Nelson által hangsúlyozott eleme, a szókratészi nemtudás. Szókratész nem hagyományos tanítóként lépett fel, nem kínált tudást, igazságot beszélgetőpartnereinek, tevékenységének visszatérő motívuma volt, hogy a felmerülő kérdéseket saját nemtudásának elismerésével közelítette meg, és beszélgetőpartnereit is elvezette ehhez, elvágva ezzel dogmatizmusuk gyökereit. Ez az esemény, a nemtudás megtapasztalása Nelson szerint csak a dialógus helyzetében kényszeríthető ki. Az állandó nyomás, hogy valakinek közölnie kell, amit gondol, válaszolnia kell minden közbevetett kérdésre és meg kell indokolnia minden állítását, ellenállhatatlan kényszerre válik, azzá a művészetté, amely - mint fogalmaz – szabad-
ságra kényszeríti az elmét.²⁹

A MODERN SZÓKRATÉSZI DIALÓGUS GYAKORLATI KÖVETELMÉNYEI

Nelson előadásából világossá válik, hogy a dogmatikus filozofálás elkerülése érdekében meg kell haladnunk azt a nézőpontot, amelyből a szókratészi módszert csupán valamiféle filozófiatörténeti relikviaként csodáljuk. Fő célkitűzése a szókratészi szellemiség gyakorlatba történő átültetése és olyan keretek kialakítása, amelyekre támaszkodva a módszer ténylegesen gyakorolhatóvá válik.

Nelson még a módszer egyetemi szemináriumokon való alkalmazását írja le, az egyetemen kívüli filozofálás hatékony eszközévé tanítványai kiegészíté-
seivel válik. Az általa felvázolt szókratészi dialógus gyakorlásával kapcsolatban szigorú, pedagógiai szempontból radikálisnak tűnő követelményeket fogalmaz meg. Az egyik legnehezebb elvárás, hogy a tanulóknak kell megtalálniuk és megfogalmazniuk azt a filozófiai kérdést, amit a továbbiakban közösen akarnak vizsgálni. Ezáltal megtapasztalhatják és elkezdik megtanulni, hogyan küzdjenek meg azzal, hogy a filozófiai problémák homályosságba burkolóznak és sok próbálkozás, erőfeszítés kell ahhoz, hogy világos kérdéssé formálva megragadják őket. Ezzel kapcsolatban Nelson beszámol arról a tapasztalatáról, hogy egy egész szemeszteren át tartó szemináriumi munka csak azt az eredményt hozta, hogy a tanulók végül egyetértettek abban, hogy a kiinduló kérdés nem megfelelő.³⁰

Mivel a szókratészi módszer lényegét abban látja, hogy minden dogmatiz-
must és didaktikus útmutatást ki kell zárni az oktatásból, a tanár szerepét jelentős mértékben korlátozza a tanulók munkájának támogatásában, amely arra utal, hogy rendkívül komolyan veszi a bábáskodás kiemelt szerepét a

²⁹ I.m. 15.

³⁰ I.m. 22.

szókratészi módszerben.³¹ Nelson szókratészi dialógusában a tanár legfőbb feladata, hogy önálló vizsgálódásra tanítson, ezért nem tehet oktató célzatú kijelentéseket, nem léphet fel olyan vezetőként, akit a tanulóknak követniük kell, sőt attól sem kell megóvnia őket, hogy vizsgálódásuk során eltévedjenek és kudarcot valljanak.³²

Ennek megfelelően a szókratészi dialógust vezető tanár nem tesz fel filozófiai kérdést és ha ilyen kérdést tesznek fel neki, nem ad választ. Csak annyit tehet, hogy elindítja a kérdések és válaszok játékát a tanulók között, olyan semleges megjegyzésekkel, mint például az, hogy van-e valakinek kérdése. A továbbiakban pedig csak tisztázó, a kommunikációt segítő kérdésekre, illetve az értelmetlenül megfogalmazott kérdések kizárására korlátozza szerepét.³³ Nelson hangsúlyozza, hogy az oktató nem mentesítheti a tanulókat az erőfeszítéstől, hogy megfogalmazzák a saját kérdéseiket. Ha ezt megteszi, lehet, hogy az adott helyzetben megnyugtatja őket, de azon az áron, hogy csírájában elfojtja azt a filozófiai türelmetlenséget és önállóságot, amire szükségük van a további kutatáshoz.³⁴

Arról is beszámol, hogy egy ilyen dialógusban a vizsgálódás gyakran messze eltér attól, amit követhető és nyugodt elmélkedésnek tekinthetnénk. Halmazódnak a kérdések és a válaszok, egyesek értik a fejleményeket, mások nem, újabb, még elrugaskodottabb kérdések jelennek meg, majd a kérdések egyre inkább értelmetlenné válnak. Még azok is összezavarodnak, akik eredetileg biztosak voltak magukban és végül senki nem tudja, merre tart a beszélgetés és mindenki tanácstalanná válik. „Ami kezdetben bizonyosnak tűnt, bizonytalanná vált. A tanulók, ahelyett, hogy tisztázták volna fogalmaikat, most úgy érzik megfosztották őket a képességüktől, hogy bármit gondolkodva világossá tegyenek” – fogalmaz Nelson és rámutat, hogy a jelenségben ugyanazt a hírheft bénultságot és a nemtudással szembeni kitartás lehetőségét ismerhetjük fel, amiről a *Menón*-ban olvassunk.³⁵

³¹ Platón: *Theaitétosz*. In: *Platón összes művei II*. Ford. Faragó László. Budapest, Európa, 1984. 148e-151d

³² Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 20.

³³ I.m. 21.

³⁴ I.m. 22.

³⁵ „Menón: Már korábban is hallottam, Szókratész, még találkozásunk előtt, hogy te magad sem jutsz soha egyről a kettőre, és másokat is folyton összezavarsz - és lám, nagyon úgy tűnik, hogy engem is megbabonázol, elvarázsolsz, rám énekelsz, úgy-hogy teljesen elfogott a tanácstalanság: nem találok a kiutat. Ha szabad kajánnak lennem, roppantul hasonlítasz a lapos tengeri rájához - s nem csak külsőleg. Mert ez a rája lebénít mindenkit, aki és ami csak a közelébe kerül és hozzáér, - s te, azt hiszem, éppen ezt tetted most velem: megbénítottál. Megbénult a lelkem, a szám,

Nelson ezzel kapcsolatban annak a meggyőződésének ad hangot, hogy a tanár, akiből hiányzik a bátorság, hogy tanulóit kitegye a zavar és a csüggedés próbájának, megfosztja őket a lehetőségtől, hogy kifejlesszék magukban a kutatáshoz szükséges akaratot és kitartást, emellett megtéveszti őket a saját képességeiket illetően és képmutatóvá teszi őket önmagukkal szemben.³⁶

A szókratészi dialógusokból ismert kiúttalanság elérése arra is jó alkalom Nelson pedagógiai gyakorlatában, hogy a tanulók visszakövessék az utat a kiindulópontig és minden egyes lépéssel kapcsolatban megvizsgálják, milyen hibát véthettek, ezáltal maguk kezdik el tanulni, hogyan gondolkodjanak következetesen. Ha a kérdésen túljutnak a regresszív módszer gyakorlati lépéseit kell követniük. Ennek első és legfontosabb állomása, hogy szilárd alapot találjanak a tapasztalatukban és arról alkossanak ítéletet. Emiatt Nelson módszere tiltja a feltételes mondatok használatára épülő spekulációt és az elrugaszkodott példákat, sőt azt is, hogy már a dialógus elején előzetes meghatározásokkal rögzítsék a vizsgálódást. Ezek szerinte nem eredetiséget jeleznek, csupán a filozófiailag indoktrinált dilettáns álbölcösségei, amelyek megzavarják a vizsgálódás előrehaladását.³⁷

Nelson csoportos szókratészi dialógusának további fontos követelménye, hogy a résztvevőknek saját, aktuális gondolataikat kell kommunikálniuk, nem mások gondolatait vagy máshonnan szerzett ismerettöredékeket. Emellett világos és egyértelmű megfogalmazásokra kell törekedniük, Nelson szerint ugyanis a dialógushelyzetben megjelenő kommunikációs kényszer annak eszöke, hogy próbára tegyük saját fogalmaink világosságát és határozottságát.

Emiatt a tudományos nyelvezet használatát nem csak nem tekinti szükségesnek, hanem egyenesen hátrányosnak tartja a szókratészi dialógus folyamatában, és részben a tágabb értelemben vett filozófiai tevékenységben is. Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy nem azt az álláspontot védelmezi, mely szerint az úgynevezett józan ész és nyelvezete elégséges a tudományos filozofálás számára. Csupán arról van szó, hogy az absztrakció művészetének megtanulásához szükség van ezekre a kezdeti tiszta lépésekre, amelyekről később elvonatkozathat.³⁸

és fogalmam sincs, miként feleljek kérdésedre.” In: Platón: *Menón*. Ford. Bárány István. Budapest, Atlantisz, 2013. 79e-80a

³⁶ Leonard Nelson: *Socratic Method and Critical Philosophy*. Ford. Thomas K. Brown. New Haven, Yale University Press, 1949. 25.

³⁷ I.m. 27.

³⁸ I.m. 32-33.

A SZEMÉLYES, ELEVEN PÁRBESZÉD SZÜKSÉGESSÉGE A FILOZÓFIAI GYAKORLATBAN

Nelson dogmatizmust és szókratészi módszert szembeállító gondolatmenete, valamint az általa felvázolt dialóguskonceptió választ kínál a tanulmány elején felvetett két kérdésre. Előadásából arra következtethetünk, hogy ma is szükség lehet a szókratészi módszer újjáélesztésére, és az akadémiai filozófia írásközpontú, szakértői vitakultúrája kiegészítésre szorul egy szókratészi szellemiséget követő, szóbeli dialogikus gyakorlattal. Fontos megjegyezni, hogy Nelson egyáltalán nem tekinti elvetendőnek a filozófia írásban történő, önálló művelését, csupán amellett érvel, hogy a filozofálás művészetének elsajátításához szükség van a szókratészi módszer szóbeli gyakorlására is.

Nelson érvelése arra utal, hogy az akadémiai filozófiai gyakorlat keretei között a filozofálás lényeges elemei szorulnak háttérbe. Az írott értekezésen alapuló, elsősorban monologikus filozófiai tevékenység nelsoni perspektívából nézve kitett a dogmatizmus veszélyének, amely a szakértői tudás leple alatt, kész fogalmi megoldásokra, más gondolkodók igaznak tartott állításaira, nem belátott látszatbölcseiségekre támaszkodva könnyen tör magasabbra, mint az eredménytelenségéről ismert szókratészi módszert követő filozofálás. Sikere azonban illuzónak bizonyulhat, ha a filozofálás tétjének azt tekintjük, hogy valóban értjük-e magunkat, és képesek vagyunk-e belátni azt, amit gondolunk.

Nelson dialóguskonceptiójának fő üzenete, hogy a filozófia csakis az önálló, személyes tapasztalatokra támaszkodó gondolkodás közös gyakorlásával tanulható. Az ehhez szükséges szóbeli dialógusnak az akadémiai filozófiai gyakorlat szakmai vitáiban nincs megfelelő és elegendő tere. A nemtudást és kiúttalanságot kockáztató közös, szóbeli vizsgálódás hiánya és az írott, szakmai nyelvezetre épülő kommunikáció gyakran nem teszi lehetővé saját gondolataink próbára tevését és nem nyújt védelmet a filozofálással, illetve az önálló gondolkodással kapcsolatos önmegtévesztésünkkel, képmutatásunkkal szemben. Emiatt a filozófia akadémiai gyakorlata a belátás és a filozofálás autentikus művelésének akadályává válhat.